

УДК 338.24.021.8 338.24.021.8

Ю. В. Негода,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет
біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-9714-5438

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.8.14

ДІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ЗМІН, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

Yu. Nehoda,

Ph.D., Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

THE EFFECT OF ECONOMIC LEGISLATION OF CHANGES IN THE AGRARIAN RELATIONS SYSTEM

У статті на основі аналізу результатів досліджень про процеси трансформаційного спаду в Україні запропоноване групування причин його виникнення. Доведено, що зміни, що відбуваються в системі аграрних відносин відбуваються в силу дії економічних закономірностей. Першою закономірністю перехідної економіки АПК України є трансформаційний спад, обумовлений порушенням координації між господарюючими суб'єктами через ліквідацію планової системи і низькою ефективністю аграрних ринкових інститутів економічної діяльності. Другою закономірністю трансформаційного процесу є вкрай незбалансована структура аграрного сектору. Третьою закономірністю здійснюваних перетворень є проведення приватизації та формування багатокладності в агро економіці. Четверта закономірність пов'язана з падінням життєвого рівня сільського населення, зумовленого аграрною кризою й високим рівнем інфляції. П'ята закономірність пов'язана зі зниженням ролі держави при проведенні сильної соціальної політики, яка стала імперативом для всіх розвинених країн світу. Шоста закономірність пов'язана з інтеграцією агро економіки України у світове господарство.

In the article, based on the analysis of the results of studies on the processes of transformation decline in Ukraine, proposed a grouping of the causes of its occurrence. It is proved that the changes taking place in the system of agrarian relations are due to the effect of economic laws. The first regularity of the transition economy of the agroindustrial complex of Ukraine is a transformation decline, due to a violation of coordination between economic entities through the elimination of the planned system and the low efficiency of agricultural market institutions of economic activity. The second regularity of the transformation process is the extremely unbalanced structure of agrarian complexes. The third regularity of the ongoing reforms is the privatization and the formation of multiculturalism in agro economics. The fourth law is related to the decline in the living standard of the rural population, caused by the agrarian crisis and high inflation. The fifth regularity is connected with the decline of the role of the state in conducting a strong social policy, which became imperative for all developed countries of the world. In the current tendency of the socialization of the Ukrainian economy, it is still necessary to link the development of the agrarian sector with the processes of social orientation. The sixth regularity is connected with the integration of Ukrainian agro economics into the world economy. The economic self-determination of Ukraine is inextricably linked with its integration into the modern world economy and its place in the processes of globalization. Globalization is nothing more than a manifestation of the modern post-industrial transformation of agrarian economics and society in relations between countries. The main impulses of globalization come from the economy and, above all, from the sphere of social production, therefore, we consider globalization mainly as an economic phenomenon. Intensification of economic ties, deepening of the international division of labor are reflected in the expansion of trade, its role in world GDP.

Ключові слова: аграрний сектор, економіка, реформування, трансформація, теорія.

Key words: agrarian sector, economy, reform, transformation, theory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З початку 1990-х років Україна вступила в складний період зміни економічної системи і переходу від соціалістичного планового госпо-

дарства, який повністю себе вичерпав до соціально-орієнтованої ринкової економіки. Однією з головних негативних рис економіки перехідного періоду є відсутність цілісної, не-

суперечливої та когерентної інституційної системи. Логічною є необхідність виявлення можливої багатоваріантності здійснення економічних перетворень, реальних тенденцій трансформаційного процесу і правил переходу від однієї форми суспільних виробничих відносин до іншої. Якісна зміна в економічній системі здійснюється завдяки діям економічних закономірностей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку теорії ринкової трансформації аграрного сектору і механізму функціонування внесли ряд вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів: Бочан І.О., Гражевська Н.І., Зігалова О.А., Осташко Т.О. та інші. У наукових працях даних авторів розглянуто різні аспекти даного питання, але потребують подальшого дослідження економічні закономірності змін, що відбуваються в системі аграрних відносин.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначити дію економічних закономірностей змін, що відбуваються в системі аграрних відносин та згрупувати причини виникнення трансформаційного спаду в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зміни, що відбуваються в системі аграрних відносин відбуваються в силу дії економічних закономірностей. Першою закономірністю перехідної економіки АПК України є трансформаційний спад, обумовлений порушенням координації між господарюючими суб'єктами через ліквідацію планової системи і низькою ефективністю аграрних ринкових інститутів економічної діяльності. Трансформаційний спад характеризується системною кризою, при якому висока інфляція, спад виробництва і падіння життєвого рівня були наслідком руйнування колишніх економічних інститутів і слабкості створюваних ринкових відносин.

Нині вітчизняні дослідники не прийшли до єдності про причини і механізми спаду, до сукупності яких часто відносять розпад СРСР, лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі, зниження сукупного попиту та урядових замовлень. На основі аналізу результатів багатьох досліджень про процеси трансформаційного спаду в Україні ми можемо запропонувати таке групування причин його виникнення.

Перша група включає події початкового етапу політичного та соціального перевлаштування економічної системи України:

- розпад СРСР, розрив господарських зв'язків між країнами СНД та створення нових зовнішніх економічних відносин з державами сучасного світу;

- скасування планової системи;
- лібералізація цін та зовнішньої торгівлі;
- зменшення витрат на оборону.

Друга група стосується особливостей вітчизняних перетворень:

- монопольна структура виробництва;
- низька ефективність економіки;
- невміння або небажання керівників підприємств діяти в ринковій економіці;
- колективістський характер внутрішньо-фірмових та між фірмових відносин.

Третя група охоплює конкретні результати діяльності державних структур щодо дії соціально-економічного механізму в період перебудови:

- жорстке раціонування кредиту під оборотні кошти або підтримання високої ставки по кредитах;

- затримка виплат з бюджету, що тягне за собою високу заборгованість держави і ланцюжок неплатежів;

- зниження курсу долара, що веде за собою підвищення частки імпорту і витіснення вітчизняних товарів;

- скорочення дефіциту державного бюджету.

До четвертої групи належать й інші причини, які одними авторами визнаються як істотні та оскаржуються іншими авторами:

- 3/4 знос виробничих потужностей при відсутності капіталовкладень;

- нераціональна система податків, надмірний податковий прес.

До п'ятої групи можна віднести:

- зниження сукупного попиту;

- зміна відносних цін, зокрема збільшення цін на ресурси по відношенню до цін на готову продукцію;

- інституційна та структурна перебудова економіки.

Період трансформаційного спаду супроводжується, як правило, двома негативними тенденціями — "негативною" адаптацією та депресивною стабілізацією, тобто збереженням обсягів виробництва на дуже низькому рівні. Перетворення національної аграрної економіки багато в чому відповідають принципам її "негативного" адаптивного розвитку. При процесах інтеграції та поділу праці, що відбу-

ваються на світовому ринку продовольства в Україні відбувається дезінтеграція та регіоналізація суб'єктів (підприємств, об'єднань тощо), що протидіє ефективному використанню реальних особливостей місцевих ґрунтово-кліматичних, технологічних, біологічних, матеріальних та трудових ресурсів в інноваційному розвитку суспільного виробництва. Безперервна та стійка економічна криза глибоко ускладнила тривалий перехід до ринкової системи розвитку національної економіки. Адаптація суб'єктів агропромислового ринку малоефективними методами до умов перехідної економіки проявилася виникненням негативних мікро- та макроекономічних наслідків: наростанням бартерного товарообміну, масових неплатежів, взаємної заборгованості підприємств, ухиленням від податків, посиленням "тіньової" економіки.

При всіх проблемах негативних наслідків аграрних перетворень, поступова адаптація підприємств до нових умов призвела до ряду позитивних результатів. Перш за все в аналізі своєї діяльності господарські одиниці почали враховувати співвідношення витрат і випуску в якості об'єктивного критерію оцінки ринкового ціноутворення. Дослідження поведінки суб'єктів ринку, дозволяє регулювати хронічний дефіцит продовольства за допомогою розширення асортименту свіжої сільськогосподарської та продовольчої продукції, вирівнювання рівня регіонального та сезонного забезпечення продуктами харчування, а також імпортно-експортних потоків. Назріла гостра необхідність докорінної реорганізації та модернізації харчової промисловості, промислових галузей з виробництва засобів виробництва для аграрних комплексів, появи в них нових прогресивних господарських структур, створення передових технологій, припливу іноземного капіталу.

Водночас необхідно мати на увазі принципово важливу відмінність трансформаційного спаду від циклічної кризи в ринковій економіці. Циклічна криза створює сама для себе передумови для переходу до зростання: припиняють існування неконкурентоспроможні, технологічно відсталі виробництва; створюються внутрішні імпульси зростання. Трансформаційний спад не породжує таких імпульсів. Тому вихід із трансформаційного спаду вимагає створення макроекономічних та інституційних умов для розширення економічної діяльності.

Другою закономірністю трансформаційного процесу є вкрай незбалансована структура аграрних комплексів. У 80-ті роки ХХ ст. більше половини кінцевого продукту АПК припадало

на сільське господарство. Питома вага виробництва засобів виробництва становив менше 30%, а сфери обігу — 8%. В економічно розвинених країнах з високоефективним агропромисловим виробництвом, чітко простежується тенденція до підвищення питомої ваги вартості продукції несільськогосподарських сфер і суттєве зменшення частки сільського господарства. Частка сільського господарства у вартості кінцевої продовольчої продукції в США за період з 1950 по 1989 рр. зменшувалася з 28,1 до 10,0%. У Великобританії виробництво сільськогосподарських засобів виробництва становить 19,8%, сільськогосподарське виробництво — 11,4%; в Німеччині — відповідно 17,6 12,6% [4].

Така тенденція зміни вартісної структури кінцевого продукту агропромислового комплексу розвинених країн, є прямим наслідком індустріального розвитку національних економік та раціоналізації суспільного розподілу праці. Недосконалість функціональної структури АПК призвело і до великих втрат сільськогосподарської продукції, в тому числі близько 30—40% від нерозвиненості виробничої та соціальної інфраструктури [3].

Вітчизняне реформування призвело до суттєвих змін економіки галузевих сфер аграрних комплексів. Галузі промисловості страждають від низького попиту на свою продукцію, бо підприємства з виробництва засобів виробництва для сільського господарства вкрай погано адаптовані до фінансового стану вітчизняних аграрних підприємств. Промислові галузі, що працюють виключно на внутрішній ринок, зіткнулися з різким звуженням попиту на свою продукцію і знаходяться в кризі. Експорторієнтовані галузі не дуже постраждали від звуження попиту продукції, що випускається на внутрішньому аграрному ринку, бо знаходять свою нішу на зовнішніх ринках. Перспектива розвитку цих галузей може зіткнутися з тим, що зростання попиту на їхню продукцію на внутрішньому ринку може бути стримана своїм власним небажанням знижувати ціни в порівнянні зі світовим рівнем і пристосовуватися до потреб внутрішнього покупця.

Значні зміни в структурі продукції аграрного сектору відбулися в сфері виробництва продовольчих товарів і предметів споживання із сільськогосподарської сировини, частка яких на сучасному етапі займає 34,3% проти 8,2% в середині 70-х років ХХ ст. Перш за все це стоїть інтенсивного розвитку харчової, переробної та легкої промисловості.

Третьою закономірністю здійснюваних перетворень є проведення приватизації та фор-

мування багатокладності в агроєкономіці. Основи ринкового механізму вітчизняної аграрної економіки були закладені в 1999—2000 рр. шляхом приватизації та встановлення різних форм власності, лібералізації цін та торгівлі у всій структурі національної економіки. Перехід аграрного сектору до ринкових відносин у країні виявився руйнівним. Проведена реформа аграрного сектора спочатку відрізнялася специфічними особливостями функціонування АПК. Невипадково роздержавлення і приватизацію Гражевська Н.І. вважає поняттями ідентичними. Під роздержавленням в аграрному секторі узагальнено прийнято вважати відчуження держави від прав на володіння, розпорядження та користування землею, іншими засобами виробництва і виробленою продукцією, відмова від контролю та втручання в господарсько-виробничу діяльність товаровиробників, тоді як приватизація — це передача державної (загальнонародної) власності в руки приватних осіб [2].

Практика свідчить про формальну приватизацію, яка зводилася в основному до підготовки та оформленні необхідних документів лише для зміни організаційно-правових форм підприємств. Суттєвих перетворень в організації та управлінні господарської діяльності, структурі виробництва не відбулося. На думку Бочан І.О., "приватизація сьогодні змінила статус сільськогосподарського підприємства, але не супроводжувалася при цьому його внутрішньою реорганізацією — зміною суті внутрішньогосподарських відносин, появою нових рушійних сил економічного розвитку села". В процесі приватизації фактично сформувався численний прошарок приватних власників [1]. Однак здійснення аграрної реформи не може бути одноразовим актом тільки лише за допомогою організації форм господарювання та власності. Це тривалий процес формування ринкових умов ведення аграрного виробництва, що дозволяють динамічно розвиватися різним формам господарювання.

Четверта закономірність пов'язана з падінням життєвого рівня сільського населення, зумовленого аграрною кризою й високим рівнем інфляції. Одним з основних макроекономічних показників, що характеризують рівень економічного розвитку тієї чи іншої країни, є валовий внутрішній продукт (ВВП), який з 1989 року до другої половини 90-х років ХХ ст. скоротився майже наполовину. Осташко Т.О. висловлює сумнів в тому, що цей показник відображає справжню глибину кризи, вважаючи, що агропромислове виробництво за роки реформ ско-

ротилися дещо менше, приблизно на 1/3, тому що в перехідний період є складність вимірювання економічної динаміки. До початку реформ ціни були контрольованими і заниженими, а співвідношення між ними — спотвореними [4]. Стрімка інфляція 1992—1995 рр. привела до формування принципово інших рівнів і співвідношення цін, а самі методики статистичного аналізу не завжди дозволяють привести ціни до якоїсь єдиної бази, що дозволяє робити коректні порівняння. Крім цього, економічну динаміку спотворює тіньова економіка, яка за різними підрахунками становить 20—25% ВВП країни і не реєструється з корисливою метою скорочення податкових платежів у підприємницькій діяльності.

П'ята закономірність пов'язана зі зниженням ролі держави при проведенні сильної соціальної політики, яка стала імперативом для всіх розвинених країн світу. В сучасній соціальній політиці людський фактор і соціальне партнерство набули вирішального значення. У зв'язку з цим досвід західноєвропейських країн щодо становлення та функціонування соціальної ринкової економіки має бути показовим для ринкових перетворень національної економіки.

Один з головних теоретиків-економістів Німеччини Ал. Мюллер-Армак 1948 році зазначав, що бажана сучасна ринкова економіка повинна мати ясно виражену соціальну спрямованість та прив'язку. Її соціальний характер обґрунтовується вже тим лише фактом, що вона в змозі пропонувати велику і більш різноманітну товарну масу за цінами, у встановленні рівня яких вирішальним чином через свій попит є спільником споживач. Якщо вже в самій продуктивності ринкової економіки закладено потужний соціальний елемент, то виявляється, що так само необхідно з усією рішучістю провести ряд заходів щодо гарантії соціальної забезпеченості, яка обов'язково реалізується в рамках ринкової економіки [3].

Соціальний характер сучасної розвинутої ринкової економіки проявляється не тільки в ефективному насиченні ринку великою кількістю та різноманітністю матеріальних благ й послуг, але і в гуманізації самого виробничого процесу, в створенні на виробництві умов, щоб працівник міг би реалізувати себе як особистість, найбільш повно розкрив і використовував би свій творчий потенціал. До цього слід додати, що набули широкого поширення в розвинених країнах відносини соціального партнерства, які реалізуються в так званих "людських відносинах" та інших формах співробітництва різних соціальних груп в процесі виробниц-

тва. В сучасній тенденції соціалізації економіки України ще слід ув'язати розвиток аграрного сектора з процесами соціальної орієнтації.

Шоста закономірність пов'язана з інтеграцією агроелементів України у світове господарство. Економічне самовизначення України нерозривно пов'язане з її інтеграцією в сучасне світове господарство та знаходження свого місця в процесах глобалізації. У науковій літературі з'явилася тенденція абсолютизації та не виправдано розширеного трактування цього поняття. Зазначимо, що глобалізація — це новий щабель інтернаціоналізації суспільного життя: економічних, політичних, соціокультурних, екологічних, демографічних зв'язків між народами.

Глобалізація є ніщо інше, як прояв сучасної постіндустріальної трансформації аграрної економіки та суспільства в стосунках між країнами. Основні імпульси глобалізації йдуть від економіки і, перш за все, від сфери суспільного виробництва, тому глобалізацію ми розглядаємо в основному як економічний феномен. Інтенсифікація господарських зв'язків, поглиблення міжнародного поділу праці знаходять своє вираження в розширенні торгівлі, її ролі в світовому ВВП.

ВИСНОВКИ

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до дослідження процесу системної трансформації аграрного сектору економіки дозволив обґрунтувати авторську концепцію, новизна якої полягає в теоретичному розвитку положень, які розкривають сутність та зміст цього процесу, виявленні його закономірностей (трансформаційний спад, падіння життєвого рівня сільського населення, незбалансованість структури АПК, проведення приватизації та формування багатоукладності в агроелементі, глобалізація та інтеграція в світове господарство); розширенні й обґрунтуванні системи параметрів оцінки трансформаційного процесу за критеріальними групами (якісна й кількісна оцінка ресурсного потенціалу, стан ринкових відносин і відносин власності, рівень розвитку різних механізмів регулювання, соціальні результати трансформації). Зміни, що відбуваються в системі аграрних відносин здійснюються в силу дії економічних закономірностей.

Література:

1. Бочан І.О. Системна трансформація економіки України та шляхи подолання кризових явищ: інституціональний підхід. Вісник еко-

номіки транспорту і промисловості. — 2010. — № 29. — С. 24—30.

2. Гражевська Н.І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки. Економічна теорія. — 2007. — № 4. — С. 19—29.

3. Зілгалова О.А. Особливості розвитку трансформаційних економік. Науковий вісник НЛТУ України. — 2008. — Вип. 18. — № 9. — С. 48—53.

4. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора: монографія. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.

References:

1. Bochan, I.O. (2010), "Systemic transformation of Ukraine's economy and ways to overcome crisis phenomena: institutional approach", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 29, pp. 24—30.

2. Grazhevskaya, N.I. (2007), "Reflection of transformation processes in the system of categories of socio-economic dynamics", *Ekonomichna teoriya*, vol. 4, pp. 19—29.

3. Zilgalova, O.A. (2008), "Features of the development of transformational economies", *Scientific herald of NLTU of Ukraine*, vol. 29, pp. 24—30.

4. Ostashko, T.O. (2004), *Rynkova transformatsiya ahrarnoho sektora. Market transformation of the agrarian sector*, Feniks, Kiev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73